

ТАРИХ ВА ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР // ИСТОРИЯ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ // HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

ФАЙЗИЕВ ХУРШИД

Тарих фанлари номзоди, ТошДШИ

Темурийларнинг Мўғулистон (Еттисув, Шарқий Туркистон) масаласида тутган сиёсати (XV асрнинг биринчи ярми)

Аннотация. Мазкур мақолада XV асрнинг биринчи ярмида Темурийлардан бўлган Шохрух Мирзо ҳамда унинг ўғли Улугбек Мирзоларнинг Мўғулистон (Шарқий Туркистон) минтақасидаги сиёсий жараёнлардаги ўрни ва роли, шунингдек, ҳар иккала давлат ўртасидаги сиёсий, дипломатик муносабатлар тарихи тарихий манбалар асосида таҳлил этилган.

Таянч сўз ва иборалар: темурийлар, ички сиёсат, ташиқи сиёсат, дипломатик алоқалар, нойиблик, ҳарбий-сиёсий муносабатлар, Мовароуннаҳр, Хуросон, Мўғулистон, Шохрух Мирзо, Улугбек Мирзо, Муҳаммадхон, Шайх Нуриддин, Шохмалик, Дуғлот, Нақши Жаҳон.

Аннотация. В данной статье на основе исторических источников сделан анализ о роли Шохруха и его сына Улугбека в политическом процессе Моголистана (Восточный Туркестан) первой половины XV века, а также дипломатических и политических отношениях между двумя странами.

Опорные слова и выражения: темуриды, внутренняя политика, внешняя политика, дипломатия, наместничество, военно-политические отношения, Мавераннахр, Хорасан, Моголистан, Шахрух, Улугбек, Мухаммадхан, Шах Малик, Дуғлат, Нақши Джахан.

Abstract. The article analyses history of political place and role of the Temurids as Shahrukh and his son Ulughbek in Mogolistan continent (East Turkestan), and also bilateral political, diplomatic relations between them in the middle of XV century based on historical sources.

Keywords and expressions: the Temurids, internal policy, foreign policy, diplomatic relations, responsible (for), military political relations, Maverunnahr, Khorasan, Mogolistan, Shahrukh, Ulughbek, Muhammad Khan, Sheikh Nuriddin, Shah Malik. Dughlat, Naqshi Jahan.

Темурийлар салтанати ташкил топган даврнинг илк босқичларидаёқ салтанат сиёсий ҳаётида муҳим ўрин тута бошлаган ҳудудлардан бири — Мўғулистон (бу ерда Еттисув ва Шарқий Туркистоннинг катта бир қисмини

ўз ичига олган тарихий Мўғулистон тушунилмоқда – Х. Ф.) ҳудуди эди. Чингизий ҳукмдорларнинг таянч ҳудудларидан бири бўлган ва ўша давр манбаларида “Мўғулистон” деб аталган Шарқий Туркистон, Еттисув, қисман Жанубий Сибирь ҳудудларини эгаллаган мазкур минтақа кўплаб турк-мўғул қабилаларига макон, айтилганда йирик ҳарбий кучлар маркази бўлиши баробарида, ўзининг географик жихатдан муҳим мавзеда жойлашганлиги билан Темурийлар салтанати учун алоҳида аҳамият касб этар эди. Зеро, Хитой билан олиб борилган савдо элчилик муносабатларини йўлга қўйиш ва ривожлантиришга алоҳида эътибор берган Амир Темур ва темурийлар учун мазкур ҳудуд муҳим стратегик аҳамиятга эга эди.

Темурийлар салтанати билан Хитой давлати ўртасида жойлашган Мўғулистон ҳудудидаги мавжуд мураккаб сиёсий вазият кўп ҳолларда ҳар иккала давлат ўртасидаги сиёсий, иқтисодий алоқаларнинг ривожланишига монелик қиларди. Шу мақсадда Амир Темур ҳам, ундан кейинги даврда ҳукмронлик қилган Шохрух Мирзо ҳам бу ҳудуддаги сиёсий ҳаётга бевосита ва билвосита аралашушга мажбур бўлганлар. Иккинчи томондан, мўғул ҳукмдорларининг Фарғона ҳудудига босқинларини бартараф этиш ҳам темурийлар учун алоҳида аҳамият касб этганлигини таъкидлаб ўтиш жоиз.

Мўғулистонда расмий ҳокимият чингизийлар кўлида бўлган бўлса ҳам, амалдаги ҳокимият турли турк-мўғул уруғларидан чиққан амирларда эди. Чунончи, XIV–XVI аср бошларида Мўғулистонда сиёсий мавжега эга *дуғлот*¹ уруғи вакиллари янада фаоллашган бўлиб, улар Шарқий Туркистонда ҳукмронлик қилиб турган Чигатой хонларининг яқин вакиллари ҳисобланардилар.

Амир Темур вафотидан сўнг 1409 йилга келиб темурийлар ўртасидаги ўзаро низоларга бир қадар хотима берган Шохрух Мирзо ташқи сиёсатда темурийларнинг мавқеини тиклашга ҳаракат қила бошлайди. Зеро, Соҳибқироннинг вафотидан кейин темурийлар ўртасида бошланган низолар натижаси ўлароқ, ташқи сиёсатда илгариги мавқе ва салобат бой берилганди. 1409 йилда Самарқанд тахтини эгаллаб, бир қадар муваффақият қозонган Шохрух Мирзонинг олдида ўта муҳим вазифа – Амир Темур салтанатининг қолган қисмларини қайта салтанат тасарруфига киритиш ва ташқи сиёсатда темурийлар мавқеини тиклаб олишдек муҳим, шу билан бирга нозик вазифа турарди. Шохрух Мирзо Мовароуннаҳрда муваффақиятга эришган бўлса-да, бироқ бу унга ташқи сиёсатда ҳам эркин ва устувор сиёсат юргизиш мумкин, деган хулосани бермасди.

¹ *Дуғлот* – манбаларда дуғлат, дуғулат шаклларида қайд этилиб, кўплаб турк-мўғул уруғларини бирлаштирган қабила бўлиб, Чингизийлар даврида Еттисув ва унга қўшни ҳудудларда, хусусан, тарихий Мўғулистонда катта нуфузга эга эди. Кейинчалик улар бир қатор туркий халқларнинг этник шаклланишида фаол иштирок этиб, улар таркибига сингиб кетдилар. Хусусан, қозоқларнинг Сирдарёнинг ўрта ҳавзаларидан Балхаш кўлигача чўзилган кенгликда истиқомат қилган қабиаларининг асосий қисми *дулат* (дуғлат) деб аталиб, то сўнгги ўрта асрларгача ўз нуфузларини сақлаб қолишган (Қ а р а н г: Bregel Y. An historical atlas of Central Asia. – Leiden–Boston: Brill, 2003. – P. 76–77).

Шохрух Мирзо Ҳиротни салтанат пойтахти, деб эълон қилиб, ўзи “улуғ хокон” сифатида салтанатни бошқара бошлагач, Мўғулистон ва Дашти Қипчоқ билан олиб бориладиган сиёсий муносабатларни Улуғбек Мирзо орқали амалга ошира бошлайди. Дарҳақиқат, Мўғулистон ва Дашти Қипчоқ билан йўлга қўйилган сиёсий алоқаларда Улуғбек Мирзонинг фаолияти алоҳида ўрин тутарди. Зеро, бундан кейинги Мовароуннаҳр билан Мўғулистон муносабатлари Улуғбекнинг тутган сиёсатига боғлиқ эди. Чунки айрим ҳолларда Шохрух Мирзо ҳам Улуғбек Мирзога таъсирини ўтказа олмас, бу эса давлатлар орасидаги сиёсий вазиятнинг кескинлашиб кетишига сабаб бўларди.

Айтиб ўтиш керак, темурийларнинг Мўғулистон билан муносабатларида Шайх Нуриддин билан боғлиқ масалалар ҳам алоҳида ўрин тутади. 1410 йил баҳорида амир Шайх Нуриддин Жаҳонгир Мирзога белгиланган отабек (оталик) билан иттифоқ тузиб, Улуғбек Мирзо ва амир Шохмаликка қарши ҳарбий ҳаракат бошлаган эди¹. Бир неча тўқнашувлардан кейин Самарқандни истисно қилганда, Амударёгача бўлган ерлар Шайх Нуриддин қўлига ўтган бўлиб, Улуғбек Мирзо эса Калифга чекинишга мажбур бўлади. Мовароуннаҳрдаги кейинги воқеалар хабарини олган Шохрух Мирзо 1410 йил 9 майда Ҳиротдан қўшин билан чиқиб, Калифга етиб келади. Шохрух Мирзонинг ўзи қўшин бошида келаётганидан хабар топган Шайх Нуриддин Самарқанд қамалини бўшатиб ортга чекинади. 12 июлда Шохрух Мирзо билан Шайх Нуриддин ўртасидаги Қизил Работда бўлиб ўтган жанг сўнггисининг мағлубияти билан тугайди². Омадсизликка учраган Шайх Нуриддин Мўғулистон ҳукмдори Муҳаммадхон ҳузурига ҳарбий кўмак сўраб боради. Мовароуннаҳрда содир бўлаётган воқеаларни диққат билан кузатиб турган Муҳаммадхон тажрибали саркарда амир Шайх Нуриддинни яхши кутиб олади ва унга ҳарбий мадад беради.

Таъкидлаш керакки, Муҳаммадхоннинг темурийларга нисбатан бундай сиёсати ғайритабиий кўринса-да, бироқ ўзига хос қизиқдир. Чунки яқиндагина темурийларга содиқлигини исботлаб, амир Худойдодни қатл эттирган мўғул хони, эндиликда, темурийларга қарши бўлган ҳарбий гуруҳга кўмак бериш у ёқда турсин, ҳатто ўзи амир Шайх Нуриддин билан биргаликда Мовароуннаҳр худудига қўшин тортади. Муҳаммадхоннинг бундай сиёсат тутишининг сабаби шундаки, биринчидан, амир Шайх Нуриддин тажрибали лашкарбоши бўлиб, аввалги исёнчи Худойдоддан ҳар жиҳатдан фарқ қиларди. Иккинчидан, Шайх Нуриддин Мовароуннаҳрга қилган даъвосида маълум даражада муваффақиятга эришган, учинчидан, Шохрух Мирзо Хуросонга қайтган, эндигина уруш вазиятидан чиққан Мовароуннаҳрга боскин уюштириш учун ҳар жиҳатдан қулай бир пайт эди.

¹ Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. – Т., 1993. 111-б.; Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё. – Т.: Ўзбекистон, 1997. 30-б.

² Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. – Т., 1993. 111-б.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, Муҳаммадхоннинг нияти Мовароуннахрни Мўғулистон ҳукмронлигига бўйсундириш бўлмай, фақатгина қулай вазиятдан фойдаланиб, шаҳар ва қишлоқларни талашдан иборат эди. Муҳаммадхон ва Шайх Нуриддин Мовароуннахрга қўшин тортиб Сайрамга яқинлашиб келадилар. 1411 йил январда амир Шохмалик иттифокчилар қўшинига қарши юришга чиқади¹. 15000 лик қўшин Муҳаммадхоннинг укаси Шох Жаҳон бошчилигида Сайрамни қамал қилиб, Ўтрор атрофида жойлашган Қора Сомонгача боради. Бу хабарни эшитган Шохмалик 2 минглик қўшинни душманнинг орқа томонига ҳамла қилиш учун юборади. Темурийлар қўшини Пискентдан Таласга етиб боргач, у ерда турган мўғуллар устига ҳужум қилиб, уларни мағлубиятга учратади. Ғолиблар қўлига катта бойлик, жумладан, 12 минг от ўлжа тушади. Ўлжанинг ярми амир Шохмаликка юборилади². Мағлубият мўғулларнинг Сайрамни қамалдан бўшатиб ортга чекинишга мажбур қилган бўлса-да, улар Мовароуннахрнинг шимолий чегараларидан узоқлашмайдилар. Мўғуллар Муҳаммадхон бошчилигида иккинчи маротаба Мовароуннахрга босқин қиладилар. Улуғбек Мирзо тезда бу воқеадан Шохрух Мирзони хабардор этади. Абдураззоқ Самарқандийнинг берган маълумотига кўра, Шохрух Мирзо 1411 йил 22 июль куни Ҳиротдан қўшин билан йўлга чиқиб, Боғи Мухторга келади. Фақат Шохрух Мирзо Мурғоб дарёсига етганда Улуғбек Мирзодан келган чопар, мўғуллар ўз вилоятларига қайтиб кетганликлари хабарини етказди³.

Дарвоқе, мўғулларнинг тўсатдан қайтиб кетишларининг сабаби, Муҳаммадхон Янги ва Саврон орасида жойлашган Илонбоши мавзесига келиб жойлашган ва Амир Шайх Нуриддин уларга шу ерда қўшилган бир пайтда, Муҳаммадхон Шохрух Мирзонинг ўзи қўшин бошида келаётганини эшитиб, бу масала юзасидан ўз давлат аъёнлари билан кенгашиши воқеалар ривожига таъсир кўрсатган. Жумладан, Абдураззоқ Самарқандийнинг ёзишча, кенгаш аъзолари Шайх Нуриддинни деб Шохрух Мирзо билан келишмовчилик чиқишини номаъқул ҳисоблаганлар ва қандай бўлмасин темурийлар билан дўстлик ришталарини ўрнатиш лозимлигини таъкидлаганлар. Муҳаммадхон Ҳофиз исмли кишини амир Шохмалик ҳузурига юбориб, сулҳ таклиф қилади⁴. Ўз навбатида, амир Шохмалик ҳам элчини яхши кутиб олади ва Муҳаммадхон ҳузурига Наврўз Бахшини элчи қилиб жўнатади. Элчилик алмашинуви натижасида икки тараф ўртасида тинчлик сулҳи имзоланади⁵. Амир Шайх Нуриддин эса яқка ўзи марказий ҳоки-

¹ Самарқандий Абдураззоқ. Матлаи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн / Форс-тожик тилидан таржима, қириш сўз ва изоҳли луғатлар муаллифи А. Ўринбоев. – Т.: Фан, 1969. 162-б.

² Ўша жойда.

³ Ўша жойда. 164-б.

⁴ Ўша жойда.

⁵ Бартольд В. В. Улугбек и его время // Сочинения. – М.: Наука, 1964. Т. II. Ч. 2. – С. 93.

миятга қарши курашни даъвом эттиради. Бироқ кўп ўтмай Шайх Нуриддин амир Шохмалик ишлатган ҳарбий хийла қурбонига айланади¹.

Мовароуннаҳрдаги кейинги воқеалар асносида Улуғбек Мирзо билан унинг оталиғи Амир Шохмалик ўртасида келишмовчилик вужудга келган бўлиб, бу жараёнлар Мўғулистонга ҳам таъсир қилмасдан қолмайди². Шунингдек, Улуғбек Мирзонинг Мўғулистонга қўшни Андижонга нисбатан тутган сиёсати ҳам темурийлар ва мўғул хонлари ўртасидаги муносабатларга таъсир кўрсатади. Дарвоқе, Улуғбек Мирзо Андижонга қўшин тортган бўлиб, бу ернинг бошқарувчиси темурий шахзода Аҳмад Мирзо унга қарши тура олмаслигига кўзи етиб, истехкомларни мустаҳкамлаб тоққа чекинган эди. Улуғбек Мирзо мазкур шахзоданинг суюрғоли бўлган Андижонни қўлга киритиб, у ерга ўз томонидан ҳоким белгилаб, ортга қайтади. Мағлубиятга учраган Аҳмад Мирзо Мўғулистон ҳукмдоридан ҳарбий кўмак олиб, Андижон устига муваффақиятсиз ҳарбий юриш уюштиради³. Натижада, Аҳмад Мирзо Мўғулистонга – Муҳаммадхон ҳузурига боришга мажбур бўлади⁴.

Ўша давр тарихчилари Улуғбек Мирзонинг Андижонга ҳарбий юриши сабабларини тўла очиб бермаганлар. Фикримизча, мазкур ҳарбий юришнинг ўзига хос сабаблари мавжуд бўлган. Чунончи, Шохрух Мирзо Амир Темур салтанатининг бир бўлаги бўлган тарихий Озарбайжон ҳудудини темурийлар ҳукмронлигига қайтариш мақсадида Қора Юсуфга қарши ҳарбий ҳаракат бошлайди.

Бироқ, воқеалар ривожини таҳлил қилар эканмиз, бу даврда Шохрух Мирзонинг мазкур ҳарбий сафардан бошқа кўзлаган мақсади бўлганлигини кўраемиз. Зеро, мазкур ҳарбий юришдан кўзланган мақсад Искандар Мирзони сиёсат майдонидан суриб ташлаш бўлган десак, хато бўлмайди. Чунки, Искандар Мирзо кейинги вақтларда марказий ҳокимиятга бўйсунмай, пул зарбидан Шохрухнинг номини олиб ташлаб, ўз номини киритади ва хутбани ҳам ўз номига ўқитади. Қачонки Шохрух Мирзо Искандар устига ҳарбий юриш бошлаш арафасида бўлган бир пайтда Улуғбек Мирзо ҳам Фарғонага – Аҳмад Мирзо ҳузурига элчи юбориб, ҳарбий кенгаш баҳонасида уни Самарқандга чакиради. Аҳмад Мирзо Самарқандга келмагач, бу дафъа у ҳеч бўлмаганда ўғлини юборишни сўрайди.

Чунки Аҳмад Мирзо билан Искандар Мирзо ака-ука бўлиб, Амир Темурнинг иккинчи ўғли Умаршайх Мирзонинг ўғиллари эдилар. Бундан

¹ Самарқандий Абдураззоқ. Матлаи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн. 165–168-б.; Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё. 30-б.

² Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. 111-б.

³ Бартольд В. В. Улуғбек и его время. – С. 100.

⁴ Хавафи Фасих Аҳмад. Муджмал-и Фасихи / Пер. с перс., предисл., примеч. и указатели Д. Ю. Юсуповой. – Т.: Фан, 1980. – С. 167; Хайдар Мирза Муҳаммад. Тарих-и Рашиди / Введение, перевод с перс. А. Урунбаева, Р. П. Джамиловой, Л. М. Епифановой. Примечания и указатели Р. П. Джамиловой и Л. М. Епифановой. – Т.: Фан, 1996. – С. 88.

кўриниб турибдики, нима бўлганда ҳам Шохрух ва Улуғбек Мирзоларга ғарбга – Искандар устига қилинажак юришдан аввал салтанатнинг шарқий қисмини – Фарғонани эътибордан қочирмаслик лозим эди. Шу сабабли ҳам бу даврда Улуғбекка Фарғонадаги тинчликни сақлаб туриш учун гаров керак бўлган. Зеро, Шохрухнинг “Мовароуннаҳр лашкарлари у тарафдан хабардор бўлиб турсинлар”¹, деб берган кўрсатмаси ҳам сўзимизнинг исботи бўла олади.

Улуғбек Аҳмад Мирзонинг Мўғулистонга Муҳаммадхон хузурига кетганлиги хабарини Исфахон шаҳрини қамал қилиб турган отаси Шохрух Мирзога етказиш учун Шайхуйи Қораунносни унинг хузурига юборади. Шохрух Мирзо “ҳозир олий ҳимматимиз олдида турган вазифа Ироқдаги ишлардир, булардан фориғлик юз кўрсаттач унинг тадориғини инша Аллоҳи таоло давлат пойтахти (Ҳирот)да кўрилади”, деган кўрсатма беради².

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, Шохрух Мирзо ғарбга қилинган ҳарбий сафардан қайтгач, муваффақиятли юриш якуни муносабати билан Ҳиротда тантаналар уюштирилиб, унда Улуғбек Мирзо тахт олдида ишончли ноиб ва уддабурон шахзода сифатида Шохрух Мирзонинг эътибор ва марҳаматидан баҳраманд ҳолда турган³. Бу эса Аҳмад Мирзога қарши амалга оширилган ҳарбий ҳаракатлар Шохрух Мирзонинг ташаббуси ва бевосита раҳнамолигида амалга оширилганлигини тасдиқлайди.

Шунга қарамай Шохрух Мирзо 1415 йил 26 майда Аҳмад Мирзога мактуб йўллайди. Мактубда Улуғбек Мирзо билан Аҳмад Мирзолар орасида бўлиб ўтган муҳораба фиску фасодчиларнинг айби билан вужудга келганлиги, Аҳмад Мирзонинг Мўғулистон томон кетиши номаъқул ишлиги, Ҳиротга – Шохрух Мирзо хузурига келиши кераклиги, унинг барча шахзодаларга ғамхўр эканлиги баён этилганди⁴. Аммо 1416 йилда Аҳмад Мирзо Кошғардан Ҳиротга келганига қарамай, уни қайтадан бирор вилоятга ҳукмдор қилиб тайинлаш у ёқда турсин, ҳатто Ҳиротдан ташқарига чиқиш ман қилиниб, назоратда сақланади⁵. Андижонда Аҳмад Мирзонинг ҳукмронлигига нукта қўйган Улуғбек Мирзо эндиликда Мўғулистондаги сиёсий вазиятни диққат билан кузата бошлайди⁶. Бу пайтда Мўғулистонда Муҳаммадхон вафотидан сўнг унинг ворислари ўртасидаги низолар кучайиб, унинг ўғли Шер Муҳаммадхон отасининг ўрнига Мўғулистон тахтида ҳоким бўлган эди⁷. 1420 йилга келиб Мўғулистонда Шер Муҳаммад ўғлон билан Вайсхон ўртасида қонли тўқнашувлар бошланади. Мўғулистондаги

¹ Самарқандий Абдураззоқ. Матлаи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн. 195–196-б.

² Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн. 201–202-б.

³ Бартольд В. В. Улугбек и его время. – С. 100.

⁴ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн. 217-б.

⁵ Файзиев Т. Темурийлар шажараси. – Т.: Шарқ, 1996. 96-б.

⁶ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн. 260–261-б.; Аҳмедов Б. Улуғбек. – Т.: Фан, 1965. 14-б.

⁷ Хайдар Мирза Муҳаммад. Та’рих-и Рашиди. – С. 87.

мазкур ички низолар Улуғбек Мирзонинг эътиборини тортмасдан иложи йўқ эди. Салтанат хавфсизлиги юзасидан у 1420 йил 26 июнда Мўғулистонга ҳарбий юриш бошлайди. Бироқ шу йили 11 июлда Мўғулистон томондан Малик Исом деган шахс мўғулларнинг итоатда эканликлари ҳақидаги хабарни етказди. Шундан сўнг Мўғулистон устига бошланган ҳарбий ҳаракат тўхтатилади¹. Лекин у ердаги Вайсхон ва Шер Муҳаммад ўғлон ўртасидаги низолар тинчимади. Ниҳоят 1420 йил 27 июлда Шер Муҳаммад ўғлон Самарқандга – Улуғбек ҳузурига қочиб келади. Назаримизда, Шер Муҳаммад ўғлоннинг Улуғбек Мирзо ҳузурига келиши салтанат хавфсизлиги борасидаги ташқи сиёсат учун қулай вазият бўлган ва келажақда ундан фойдаланиш мақсад қилинган. Улуғбек Мўғулистон тахтига Шер Муҳаммад ўғлонни ўтказиш ҳаракатига тушиб, уни Самарқандда ушлаб туради. Назоратда бўлган Шер Муҳаммад ўғлон у ердан қочиб кетишга уринган бўлса-да, бироқ бу уриниш фойда бермайди.

Мўғулистондаги сиёсий вазият Кошғар ҳокими орқали Улуғбек Мирзога етказилиб турилар эди². 1416 йилда Улуғбек ҳузурига Мўғулистон тахтига ўтирган Нақши Жаҳондан элчилар келади. 1417–1418 йилнинг қишида Улуғбек Чирчиқда қишлайди. Бироқ ҳеч қандай ҳарбий ҳаракат бошламади. Улуғбекнинг мазкур сафардан кўзлаган мақсади ҳақида тарихчилар ҳеч қандай фикр билдирмаганлар. В. В. Бартольд эса Улуғбек Мирзонинг Мўғулистонга ҳарбий юриш ниятида бўлган бўлса керак, деган фикрни билдирган. Фикримизча, Улуғбекнинг бу ҳарбий сафардан кўзлаган мақсади Мўғулистонга қарши ҳарбий ҳаракатни бошлаш бўлмай, у ердаги сиёсий аҳволни яқиндан кузатиб туриш бўлган. Бундай дейишимизга сабаб, Нақши Жаҳоннинг ўлиmidан аввал Улуғбек томонидан Самарқандда сақланаётган бир гуруҳ мўғуллар ўз ватанларига қўйиб юборилган эди. Шундан хулоса қилиш мумкинки, Улуғбек томонидан ўз ватанларига қўйиб юборилган мўғуллар зиммаларига аниқ кўрсатмалар олиб, кейинчалик уларни Нақши Жаҳон ҳукуматида қарши қўллаган бўлишлари эҳтимолдан узоқ эмас. Сўзимизнинг исботини Мўғулистонда ҳокимият тепасига келган Вайсхоннинг тезда Улуғбек Мирзо ҳузурига ўз элчиларини юборганлигида кўришимиз мумкин.

1418 йил март ойида Нақши Жаҳоннинг вафоти ҳақида хабар келади. Шунингдек, Кошғардан Нақши Жаҳоннинг вафотидан кейинги Мўғулистондаги сиёсий вазият ҳақида тўлиқроқ маълумот олинади³. Мазкур маълумотда Вайсхон Нақши Жаҳонни жангда ўлдирганлиги, эндиликда Улуғбек Мирзо ҳузурига ўз ҳукмронлигини тан олиншини сўраб, шошилинч элчилар юборганлиги баён қилинганди. 1419 йилда ҳатто Мўғулистон хонлари билан темурийлар ўртасида қариндошлик ришталари ўрнатилади:

¹ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн. 279–280-б.

² Бартольд В. В. Улугбек и его время... – С. 102.

³ Ўша жойда.

мўғул маликаси Жўки Мирзо никоҳига киради. Бироқ Мўғулистондаги тинчлик узокқа чўзилмайди. 1419 йил август ойида Улуғбек Мирзога Мўғулистонда яна сиёсий вазият кескинлашиб кетганлиги ҳақида маълумот берилади. Олдинги хабарларга кўра, дуғлотлардан бўлган Амир Худойдоднинг қизи Вайсхонга қарши исён кўтарганди. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, Мўғулистондаги сиёсий воқеаларда Улуғбек Мирзонинг роли ҳам катта эди. Чунки у қўшни Мўғулистон юртида кучли давлат вужудга келишидан манфаатдор бўлмай, бу ерни ўз таъсири доирасида тутиб туришга ҳаракат қиларди. Шу мақсадда Улуғбек Мирзо, биринчи навбатда, у ернинг сиёсий ҳаётида қадимдан муҳим ўрин тутиб келган дуғлот амирларидан, хусусан, Амир Худойдоддан фойдаланишга ҳаракат қилди. Ҳар ҳолда у Амир Худойдод билан махфий алоқада бўлиб турган. Фикримизнинг далили сифатида шунини айтиш мумкинки, Вайсхонга қарши исён кўтарилган йилнинг ўзидаёқ Амир Худойдоддан Улуғбек Мирзо ҳузурига элчилар ташриф буюрган эди. Бироқ, бу Худойдоднинг Вайсхонга қарши кўтарган исёни хусусида Улуғбекнинг муносабатини аниқлаш учун бўлган бўлса керак.

1420 йилга келиб эса Мўғулистонда яна тахт талашуви кучайиб кетади. Бу сафар Вайсхонга қарама-қарши куч сифатида Шер Муҳаммад ўғлон майдонга тушганди. Худди шу йили Мўғулистондаги тўс-тўполонларга қарамай Темурийларнинг Хитойга юборган элчилари Мўғулистон худудидан ўтган бўлиб, элчиларнинг хавфсизлигини Амир Худойдод таъминлаган эди.

Бу пайтга келиб мўғулларнинг ички низоларидан фойдаланган Улуғбек Мирзо Мўғулистонга ҳарбий юриш бошлайди. У мазкур сафарда Амир Худойдоднинг мададига ишонган бўлса керак. Лекин бу юриш тўхтатилади. Шунини таъкидлаб ўтиш керакки, Улуғбек Мирзо Мўғулистон худуди устидан назорат ўрнатишда Шер Муҳаммад ўғлондан фойдаланиш фикрига келган ва уни Мўғулистон сиёсий майдонида қўллаб-қувватлай бошлаган эди. Улуғбек Мирзонинг дастаги билан Шер Муҳаммад ўғлон Мўғулистонда ҳокимиятни эгаллайди¹.

Бироқ, Шер Муҳаммаднинг Улуғбек Мирзога ёзган мактубларида бўйсунуш йўлидан оғишганлиги аён бўлди. 1424 йили қандайдир Али Макритнинг ўғли Мовароуннахрдан қочиб, Шер Муҳаммаддан ҳимоялашни сўрайди. Улуғбек Мирзо Али Макритнинг ўғлини Самарқандга юборишни Шер Муҳаммаддан талаб қилади. Лекин Шер Муҳаммад Улуғбек Мирзонинг талабини қондирмайди. В.В. Бартольднинг ёзишича, Али Макритнинг ўғлини қайтариш учун олиб борилган музокаралар Шер Муҳаммад билан эмас, балки унинг Садр Ислом исмли саркардаси билан олиб борилган. Садр Ислом 1424 йили баҳорида Улуғбек ҳузурига қочоқнинг гуноҳидан ўтишини сўраб чопар юборишини, агар унинг илтимоси қондирилмаса, шунда ҳам Улуғбек Мирзонинг талаби қондирилишига ваъда беради. Бироқ ҳеч қандай чопар келмагач, Улуғбек Мирзо Мўғулистонга

¹ Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё. 31-б.

қарши ҳарбий ҳаракат бошлашга тайёргарлик кўради. Шу муносабат билан Ҳиротга – отаси ҳузурига Амир Ҳамзани юбориб, ундан сафар учун рухсат сўрайди. Шохрух Мирзо аввалига ўғлининг бу ҳаракатини қўллаб-қувватлайди. Лекин нима учундир Шохрух Мирзо ҳарбий ҳаракат бошлангандан сўнг Улуғбекка кетма-кет чопарлар юбориб, ҳарбий юришни ман қилади. Аммо Улуғбек Мирзо отаси ҳузурига чопар юбориб, эндиликда мазкур ҳарбий сафарни тўхтатиб бўлмаслигини, агар юриш тўхтатилса, душман уларни заиф, деб ўйлаши мумкинлигини ваҳ қилиб кўрсатади.

1424 йил 8 ноябрда Шохрухияда қишлашга қарор қилиниб, қўшинни белгиланган мавзегга йиғишга фармон берилади¹. Йўл асносида душман қўшинидан бир қисми Ашпара атрофида қишлоқ қилгани ҳақида хабар келади. Улуғбек Мирзо Амир Лукмон, Абук Бузург, Шох Вали ва Увайс Қавчинларни илғор қилиб, қишлоқда бўлган душман устига юборади. Икки кун ўтгач, юборилган илғор қишлоқда бўлган мўғул саркардалари Иброҳим, Аризан ва Улжайтулар устига ҳужум қилиб, уларни мағлубиятга учратади. Бироқ мазкур мўғул амирлари Жаҳоншоҳ билан биргаликда темурийларга қарши курашиш учун қайтиб келадилар. Бу жангда Иброҳим икки ўғли билан ўлдирилади, қолган душман қўшини чекинади. Бу воқеа 1424 йил 5 март куни Оксув деган жойда бўлиб ўтган².

Шундай бир пайтда Амир Худойдод Улуғбек Мирзо ҳузурига келади. Фикримизча, бу гал ҳам Амир Худойдод ўз позициясини ўзгартирмай, Улуғбек билан яхши муносабатларни сақлаб қолади. Бу шуни кўрсатадики, Амир Худойдод Шер Муҳаммаднинг Улуғбекка қарши курашишини қўллаб-қувватламаслигини намоён қилган бўлиши керак. Улуғбек уни яхши қабул қилиб, иззат-икром кўрсатади. 1424 йил 4 майда жанг бўлиб, бу жанг Улуғбек Мирзонинг ғалабаси билан якунланади³. Эндиликда мўғул бекларидан фақатгина Амир Жаҳоншоҳни бўйсундириш қолган эди. Иссиқкўлда турган Улуғбек Мирзо Жаҳоншоҳ қўшинини таъқиб қилади. Амир Арслонхўжанинг жонбозлиги туфайли Улуғбек Мирзонинг қўшини жангда ғолиб чиқади. Шер Муҳаммаднинг мағлубияти ва Улуғбекнинг Самарқандга қайтиши Вайсхон учун айнаи муддао бўлади. Лекин Улуғбек Мўғулистондан қайтаётганда бу ерни бошқариш учун кимни қўйгани ёки Вайсхонга шундай ваколат бергани ҳақида ҳеч нарса маълум эмас. Ҳар ҳолда Мўғулистон учун кўп йиллардан бери кўп куч сарфлаб келаётган Улуғбек Мирзо бу ерни тақдир ҳукмига ҳавола қилиб келмаган бўлса керак. Иккинчи томондан, доимо Мўғулистон ва Дашти Қипчоққа бобоси Амир Темур каби сиёсат кўлловчи Улуғбек Мирзо, мўғул бекларининг асосий кучларини синдирган,

¹ Ўша жойда. 332-б.

² Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн. 334-б.; Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. 114-б.

³ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн. 336-б.; Хавафи Фасих Ахмад. Муджмал-и Фасихи. 196-б.

шунингдек, мўғуллар орасида мавқеи юқори бўлган Амир Худойдод ҳам Улуғбек Мирзо кўлида эди. Эндиликда мўғулларнинг темурийлар салтанатига соладиган таҳдиди йўққа чиққан эди. Шунинг учун ҳам Улуғбек Мирзо Мўғулистонда ҳокимиятни Вайсхоннинг эгаллашига қаршилик қилмаган бўлса керак.

Улуғбек Мирзо Самарқандга қайтгач, Мўғулистонда Вайсхоннинг иккинчи маротаба ҳукмронлиги бошланди. Диккатга сазовор тарафи, Мўғулистонда Вайсхон ҳукмронлик қилган йилларда Темурийлар билан ҳеч қандай келишмовчилик чиқмаган. Таъкидлаш ўринлики, Вайсхон Темурийлар билан ўртада низо чиқариш яхшиликка олиб келмаслигини ўзининг Мўғулистондаги биринчи ҳукмронлик йилларидаги орттирган тажрибасига асосан англаб етган эди. У эндиликда кўпроқ вақтини қалмоқларнинг бош ҳукмдори Эсон Тойчи билан курашишда ўтказади.

Кейинчалик темурийларнинг Вайсхон ҳукуматига нисбатан муносабати ўзгаради. Бу гал Улуғбек Мирзо Вайсхонга ўз қўл остида бўлган яна бир чингизий Сотукхонни қарши қўя бошлайди¹. 1429 йилда Иссиққўл қирғоғида Вайсхон билан Сотукхон ўртасида жанг бўлиб ўтади. Мазкур жанг Вайсхоннинг ҳалокати билан тугайди². Лекин Улуғбекнинг кўмаги билан Мўғулистонда муваффақият қозонган Сатукхон у ерда узоқ тура олмай, темурийларга қарашли Кошғарга қочишга мажбур бўлади. Бироқ у дўлот амирларидан бўлган Амир Худойдоннинг набираси Қоракўл Аҳмад Мирзонинг Кошғарга қилган босқини асносида ўлдирилади. Қоракўл Аҳмад Мирзо эса Улуғбек Мирзо одамлари томонидан асирга олиниб, Самарқандга келтирилади ва чопиб ўлдирилади. Бу даврда темурийларга қарашли бўлган Кошғар учун Худойдоннинг набираси Саид Али билан темурийларнинг Кошғардаги ноибни ўртасида кураш қизиган эди. Улуғбекнинг Кошғардаги ноибни Муҳаммад Шоиста Саид Али билан жанг қилади. Бироқ бу жанг мўғулларнинг ғалабаси билан тугайди. Шу даврдан бошлаб темурийларнинг Кошғардаги мавқеи туша бошлайди. Ниҳоят бир вақтлар 1416 йилда Кошғарни Шохрух Мирзо бошқарувига топширган Хожа Шариф эндиликда ёрдам сўраб Самарқандга – Улуғбек Мирзо ҳузурига келади. Улуғбек Кошғар ноибини чақиртириб олиб, у ерга Пир Муҳаммад барлосни ноиб қилиб белгилайди³. Лекин Кошғардаги ҳокимнинг ўзгариши ҳам у ердаги сиёсий ҳарбий ҳолатни изга тушира олмайди. Мўғуллар учинчи маротаба Кошғарга ҳарбий юриш уюштирганларида Пир Муҳаммад ҳеч қандай қаршилик кўрсата олмайди. Табиийки, мўғуллар босқини натижасида ҳамма ёқ талон-торож қилинар, етиштирилган ҳосилнинг ҳаммаси талаб кетиларди. Мазкур учинчи босқин Кошғар учун келажакда очарчилик олиб келиши мумкин бўлганлигидан Пир Муҳаммадни Саид Алига топширадilar. Саид

¹ Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё. 31-б.

² Хайдар Мирза Муҳаммад. Та'рих-и Рашиди. – С. 97–99.

³ Ўша жойда. – С. 102; Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё. 32-б.

Али Пир Мухаммадни қатл эттиради¹. Натижада Кошғардаги ҳокимият темурийлар қўлидан чиқиб, мўғулистонлик дулғот амирлари қўлига ўтади.

Мўғулистонда эса ҳокимият Вайсхоннинг иккинчи ўғли Эсон Бўғохон қўлига ўтади². Вайсхоннинг яна бир ўғли Юнусхон ёш жихатидан Эсон Бўғахондан катта бўлса-да, кўчманчиларнинг қадимий одатига ҳилоф равишда кўпгина мўғул беклари Эсон Бўғохон номзодини хонлик мартабасига лойиқ кўрадилар³. Хонлик тахтига Юнусхон номзодини лойиқ кўриб, уни қўллаб-қувватлаган Эразон Барсин ва Мирак туркман табиий равишда Мўғулистонда қололмас эдилар. Улар Юнусхонни ўзлари билан олиб, темурийлардан ёрдам сўраш илинжида Самарқандга йўл оладилар⁴. Мўғулларнинг Самарқандга келаётганини эшитган Улуғбек Мирзо хавфсизлик юзасидан уларни алоҳида-алоҳида манзилга жойлаштириб, сўнг уларнинг кўпчилигини қатл этишни ва қолганларини асирга олишни буюради. Мазкур иш ижро этилгач, Улуғбек Мирзо қўлига тушган ўлжанинг бешдан бирини отаси Шохрух Мирзога юборади. Шохрух Мирзо ҳузурига юборилган асирлар орасида ёш Юнусхон ҳам бор эди. Мирза Мухаммад Хайдарнинг берган маълумотига кўра, Шохрух Мирзо ҳузурига келган Юнусхонни бошқа асирлар ичидан ажратиб олиб, унга шафқат ва марҳамат билан оталарча меҳрибончиликлар қилган ва уни тарихчи Шарафиддин Али Яздий ҳузурига таълим олиш учун юборган⁵.

Хуллас, Шохрух Мирзонинг ҳарбий стратегик мақсадларни кўзлаб Мўғулистонга нисбатан қўллаган сиёсати натижасида мўғуллар Мовароуннахрнинг шимоли-шарқий ҳудудларига талончилик босқинларини муваффақиятли амалга ошира олмадилар. Бу эса Шохрух Мирзо ҳукмронлик қилган даврда Мовароуннахр минтақасининг иқтисодий-ижтимоий жихатдан ривожланишига ҳамда Хитой билан дипломатик муносабатларнинг юқори даражада амалга оширилишида муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

¹ Хайдар Мирза Мухаммад. Та'рих-и Рашиди. – С. 102.

² Ўша жойда. – С. 99.

³ Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. 114-б.; Кляшторный С. Г., Султанов Т. И. Государство и народы Евразийских степей. Древность и средневековье. – СПб., 2000. – С. 226.

⁴ Хайдар Мирза Мухаммад. Та'рих-и Рашиди. 99-б.; Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. 113-б.

⁵ Хайдар Мирза Мухаммад. Та'рих-и Рашиди. 99–100-б.